

JEMNITZ JÁNOS

A politikai tényező a munkaidő megrövidülésében

(Adalékok)

Az emberiség, a dolgozók életkörülményei megváltozásának egyik legfontosabb mozzanata a munkaidő megrövidülése. A XX. században felnőtt nemzedékek számára már szinte teljességgel érthetetlen, hogy emberek fizikailag miként voltak képesek 16—18 órán át nehéz testmunkát végezni. A XX. század derekán a munkaidőt a fejlettebb, iparosodottabb országokban s természetesen a szocializmust építő országokban mindenütt a felére szorították, ami közvetlenül kihat a munkásság fizikai, egészségi, kulturális színvonalára, életére.

E folyamat mindenki által ismert. Ehelyütt néhány összefüggést kívánunk csak jobban kidomborítani, s másokat, amelyek alighanem már kevésbé tűnnek szembe, megvilágítunk, néhány megvizsgálandó problémát pedig megjelölünk.

Történeti közvéleményünkben nálunk is, idegenben is eléggé elterjedt, hogy e folyamatot a technikai fejlődéssel kapcsolják össze. Ennek az összefüggésnek valóban rendkívül nagy a jelentősége. Általában rámutattak, hogy technikailag finomabb, bonyolultabb gépek magasabb kulturális színvonalat követeltek meg a munkásoktól. E magasabb képzettséget az embertelenül hosszú munkaidő mellett nem lehetett megszerezni. A munkaidő megrövidülésével egyidejűleg rátértek a több váltásos termelésre, ez a termelés növekedésére vezetett, s így a tőkésék végeredményben nem fizettek rá a munkaórák csökkenésére. Ezekre az összefüggésekre történetírók, politikusok és közgazdászok hosszú sora mutatott rá. Ismeretes viszont az is, hogy bármekkora is volt ezeknek a technikai-gazdasági tényezőknek szerepe, egyedül mégsem határozták meg a munkaidő hosszát. Ezt a történeti példák is igazolják, hiszen adott technikai feltételek mellett, sőt gazdasági cikluson belül a munkások lényeges rövidítéseket értek el. Cikkünkben e politikai faktort kívánjuk közelebbről megvizsgálni.

A munkaidő az ipari forradalom előtt általában egy szinten stagnált. A gépek megjelenésével a munkáltatónak érdekében állt, hogy gépeit maximálisan kihasználja, anüt a világitás tökéletesedése is lehetővé tett. A munkaidő ezután mindenütt gyors ütemben növekedett. Különbségek azonban mutatkoztak. A legborzalmasabb feltételek Angliában voltak, ahol az ipari forradalom leggyorsabb, a munkanélküli tartalékhadsereg legnagyobb volt, így a tőkésék legkönnyebben diktálhatták a munkafeltételeket. Ezt a gazdasági adottságokon túl azért is megtehették, mert ekkoriban a munkásság még teljesen szervezetlen volt.

A XIX. század első évtizedeiben a 14—18 órás munkaidő Angliában nem volt ritkaság, s a szociálpolitikai törekvések az 1830-as években — miként Marx kimutatta — arra irányultak, hogy visszaállítsák, legalább a gyerekek számára a

hatvan évvel korábban általános 12 órás munkaidőt. Európa más országaiban azonban, noha ugyancsak a XIX. század első harminc éve képezte a mélypontot, a viszonyok mégsem voltak ennyire borzalmasak. Ekkor ebben az említett gazdasági tényezők voltak a meghatározók. Németországban például Kuczynski számításai szerint az angol mélypont éveiben az annál sokkal kedvezőbb 12 órás átlaggal lehet számolni, míg a rosszabbodás csak később, az 1830—40-es években következett be, amikor az átlag 13—14 órára emelkedett, de akkor is az angol mélypont fölött maradt.¹ A gépesítés ugyanis nem volt oly gyors, a munkaerő sem állt oly fölös mértékben rendelkezésre. Lényegileg ugyanezen okok következtében az Egyesült Államokban is kedvezőbb volt a helyzet, mint Angliában. Kuczynski a különböző források alapján olyan következtetésre jut, hogy a munkaidő 14 óra körül mozgott (esetenként annál több volt) nyáron, míg télen az alap 11 óra lehetett.² E munkaidőhatárok egyaránt vonatkoztak férfiakra, nőkre és gyerekekre. Franciaországban a viszonyok az adatok szerint — a kutatók hangsúlyozzák az iparágak és területek szerinti eltéréseket — a munkaidő 14—15 óra között mozgott, miközben egyes iparágakban 16—18 órás munkaidő is előfordult — főként a textiliparban.³

Ez volt a kiindulópont a XIX. század kezdetén. Néhány érdekes jelenséget azonban már ebben az időpontban is megfigyelhetünk. Kuczynski mutatja ki munkájában, hogy a párizsi építőmunkások munkanapja a nagy forradalom előtt 14 órát tett ki (beleszámítva a 2 órás étkezési szüneteket), majd a forradalom és Napoléon idején ez 12 órára csökkent, a restauráció nyomán 13 órára emelkedett, majd 1820, a konszolidáció s egyúttal nyilván az új évjáratok felnövekedése után a munkaidő elérte a forradalom előtti maximumot, a 14 órát.⁴

A közgazdasági kategóriákra tehát a politikai tényezők olykor azonnali, közvetlen befolyást gyakoroltak. A politikai küzdelmek, az osztályharc felső fokon megnyilvánuló jelentkezése mellett a munkaidő alakulására a tudati elemeknek, az erkölcsi felfogásnak is hatása volt. Ez utóbbiak természetesen korszakok és osztályok, társadalmi rétegek szerint különböztek. Viszont éppen e változásokat érdemes alaposabban szemügyre vennünk, megvizsgálunk, hogy mekkora szerepet is játszottak — járulékos tényezőként — a munkaidő megrövidülésében. Kuczynski az angol királyi iparfelügyelői bizottság 1818-as jelentéséből idézi a következő, e vizsgálódás szempontjából igen értékes sorokat: „A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az alsó rétegek erkölcsének romlását a rendelkezésükre álló szabadidő növeli”⁵ Ugyanitt Kuczynski példákat idéz arra is, hogy gyártulajdonosok az erkölcsre hivatkozva helyeselték a gyermekmunka alkalmazását akkor, amikor a gyermekeket még semmiféle törvény nem védte, mikor nekik is 14—16 órás munkanapokat kellett teljesíteniük.

A tőkés és az ő érdekeiket kifejezők politikai-erkölcsi világképe kiegészítette és alátámasztotta a fennálló állapotokat. Ezeket azonban csakhamar több oldalról támadás érte. Egyfelől a munkásság ösztönös osztályharcra volt a legnagyobb erő, amely adott esetekben a munkásság helyzetének javítását elősegítette. Ez tömegharc volt, és gyakorlati eredményekben lehetett lemérni sike-

¹ Jürgen Kuczynski: Germany, 1800 to the present day. London. 1945. 46. l.

² J. Kuczynski: A short history of the labour conditions in the United States of America. 1789 to the present day. London. 1946. 26. l.

³ J. Kuczynski: A munkásosztály helyzete Franciaországban. Bpest. 1951. 95. l. P. Louis: La condition ouvrière depuis cent ans. Paris. 1950. 11—12. l.

⁴ J. Kuczynski: A munkásosztály helyzete Franciaországban. 95. l.

⁵ J. Kuczynski: A munkásosztály helyzete Angliában. Bpest. 1951. 39. l.

rét. Ugyanakkor az embertelenül hosszú munkanapok rendszerét igazoló eszmeierkölesi diacsfénytérő burok ellen is megindult a támadás. A bírálóknak két köre alakult ki (csak fő vonásokra utalunk). Egyfelől az utópista szocialisták léptek fel egy humánusabb társadalmi rendszer megteremtésének igényével, aminek keretébe mind Fourier, mind Owen a rövidebb munkaidőt is beleértette. Owen eszméi elterjedésének különösen nagy hatása volt a munkásság öntudatosodására. Elemi tiltakozásaik után, részint Owen befolyására, a munkások fejében már kezdett meghonosodni a gondolat, hogy jobb körülményeket, szebb világot is kialakíthatnak.⁶

A bíráló másik góciát a konzervatív-párti nagybirtokosok képezték. Ez az az irányzat volt, amelyről Marx a Kommunista Kiáltványban mint „feudális szocializmusról” írt. Noha a munkásságot a feudális szocializmus eszméi, képviselői visszatartották önálló érdekeinek felismerésétől, e vonatkozásban, főként Angliában az 1830-as években — mint arra Marx az Internacionálé Alapító Üzenetében is rámutatott — elősegítették a liberális burzsoáziával folytatott torzsalkodásuk során a szociálpolitikai törvénykezés úttörését, s ennyiben egy időre ténylegesen progresszív befolyásuk is volt.

Szembetűnő azonban, hogy ez a hármas befolyás együttesen mikor kezdett gyakorlatilag hatni. A Szent Szövetség korszakának tudvalevőleg az 1830-as párizsi júliusi forradalom vetett véget. A legitimitás, az erőszakos ellenforradalmi szellem meggyöngyülésével együtt az idézett „munkaerkölcsös” szigor is felengedett. Az első munkavédelmi törvények, amelyek a gyermekmunkát korlátozták, 1833-ból valók, s hat évvel később Angliában megszületett az első munkaidőkorlátozás: a 13 éven aluliak számára a maximális napi munkaidőt 9 órában, a hetit 48-ban határozták meg, míg az idősebbekét 12 órában maximálták (az étkezési két óra beszámításával).⁷

Ezzel megkezdődött a harc a 10 órás munkaidőért. A gyerekek és nők munkavédelme sokszor csak elővédsatározását képezte az összmunkásság általános munkaidőcsökkentésének. Noha Owen már 8 órás munkaidőről beszélt, a munkásság a 10 órát tekintette reális követelésnek, s ezért indultak meg Angliában az első munkaidő-sztrájkok.⁸ Szembetűnő megint, hogy milyen egyetemes jellegűek voltak ezek a törekvések, mennyire nem a specifikus történeti körülmények hatottak e téren. Philadelphiában ugyancsak ekkoriban, 1827-ben robban ki nagy építőmunkássztrájk a 10 órás munkanapért, s e harc során kerülnek kapcsolatba egymással a város különböző szakszervezetei.⁹ Két évvel később pedig a New Yorkban megalakult Workingman's Party a 10 óra megvalósítását tűzte lobogójára. New Englandban 1832—34 között tevékenykedik egy munkáspárt, ugyancsak a 10 óra elérésének igényével. 1835-ben Philadelphiában, Bos-

⁶ Az 1830-as évek kezdetén az egyik angol munkászervező, John Doherty is lendületesen követeli a 8 órás programot, sőt ennek megvalósítására a kontinens és Amerika munkásainak segítségét kéri. A gondolat ekkorra már rokonszenvre talált a korszak több reformerénél, így W. Cobbettnél is. Cobbett részint a múltba visszánézve vetette az angol kapitalizmus órára a borzalmas viszonyokat, és Albert királyra hivatkozott, mint „az angol szabadság és angol jog megteremtőjére”, aki „törvénybe foglalta, hogy a nap 24 órájának 8 óra munkára, 8 óra pihenésre és 8 óra felüdülésre kell tagolódni”. (Cobbett lapjából idézi *Page Arnot: The miners*. London. 1949. I. köt. 122. l.) Ez az ítélet mindenestre élesen szemben állt az uralkodó „laissez faire” szemlélettel, az olyan felfogással, amely az erkölcs érdekében követelte meg a 14—16 órás munkanapot.

⁷ *G. B. Jones—A. G. Pool: A Hundred Years of Economic Development in Great Britain*. London. 1948. 148. l.

⁸ *James Jefferys: The story of the engineers*. London. 1945. 21. l.

⁹ *Édouard Dolléans et Michel Crozier: Mouvements ouvrier et socialiste. Chronologie et bibliographie*. Paris. 1950. 72. l.

tonban és New Yorkban folynak szakmaközi sztrájkok a 10 óra kivívására. Nem kis részben e harcok nyomán adja meg Van Buren elnök 1840-ben az állami alkalmazottaknak a 10 órás munkaidőt. S megint nem tekinthető véletlennek, hogy a népek tavaszának előestéjén, 1847-ben biztosítja az angol törvényhozás a 10 órás munkanapot a gyerekeknek és nőknek, s ugyanabban az évben szavazza meg az Amerikai Egyesült Államok egyik államának törvényhozó testülete (New Hampshire-é) a 10 órás munkaidő bevezetését — általánosan.

Természetesen mindebben a gazdasági tényezőknek is nagy szerepük volt. A technikai haladás, a népesedési viszonyok változása ezzel kapcsolatban mind figyelembe veendő. Marx a Tölkében már rámutatott, hogy a tőkés az érték-többlet növelése céljából szívesen nyúlnak a munkaidő növelése „abszolút” módszeréhez, de főként a technikai haladás révén ezt a munkaidő relatív megnyújtása váltja fel, a szükséges munkaidő csökkentése, valamint a munkaintenzitás megsokszorozása. Az 1840—60-as években Kuczynski megfigyelései szerint mind Amerikában, mind Angliában ez a jellemző. Mindamellet hangsúlyozandó, hogy e folyamat nem automatikusan, a gazdasági hatóerők egyszerű felismerése nyomán ment végbe, hanem igen gyakran a munkásság gazdasági-politikai osztályharca kényszerítette ki. Európában ennek első nagy győzelmét az említett angol tízórás törvény jelezte. Ez törte meg a híres „laissez faire” liberális elvet, amely tagadta, hogy tőkés—munkás viszonyába valaki beleszólhat, vagyis kizárták a törvényes munkavédelem lehetőségét. E félévszázados elv csorbult meg 1847-ben, ezért írta később Marx az Internacionálé Alapító Üzenetében: „A tízórás munkanap törvénye ezért nem csupán nagy gyakorlati siker volt, hanem egy elv győzelme; ez volt az első eset, hogy a burzsoázia politikai gazdaságtana nyílt színen kapitulált a munkásosztály politikai gazdaságtana előtt.”¹⁰

Az egyszer elért eredmény serkentően hatott az egész angol munkásságra. A tét a tízóra kivívása volt — de most már a felnőtt, a férfimunkásság számára. Ugyanakkor az angol példa vonzerővel bírt a többi ország proletariátusa számára is. Marx ugyanebben az írásban jegyzi meg: „A kontinens legtöbb kormányának többé-kevésbé módosított formában át kellett vennie az angol gyári törvényt.”¹¹ De hogy az „átvétel” mennyire az osztályharc eredményességétől függött, arra példa Franciaország. Az 1848-as februári forradalom után, március 2-án törvénybe iktatták a munkaidő leszállítását Párizsban 10—11, vidéken 11—12 órára. Ez egy órás munkaidőcsökkentést jelentett. A júniusi provokáció, a munkásfelkelés vérbefojtása után, szeptember 9-én a márciusi törvényt hatálytalannították, és a gyáriparban ismét bevezették a 12 órás munkanapot.

A munkaidő alakulása és az osztályharc összefüggésének kirívó bizonyítékai is vannak. 1840—1860 között sehol sem változott meg lényegesen az ipari struktúra. A technikai haladás ugyan állandó volt, a termelés is fokozatosan növekedett, a munkaidő megrövidülése azonban sokkal gyorsabb ütemet vett. Ez utóbbi utalás ugyan csak Angliára és Amerikára vonatkoztatható, de a munkaidőcsökkentés elővédharcait eddig is ezekben az országokban vívta a szervezett szakmák munkássága.

Miután a munkások első csoportjai elérték a 10 órát, nyomban kiadták az új jelszót: a kilencórás munkanap kivívását, vagy legalább a rövid-szombat biztosítását. Angliában e küzdelmet elsősorban az építőmunkások, ezek között is a kőművesek folytatták legállhatatosabban, az 1850-es évek második felében

¹⁰ Marx—Engels: Válogatott művek. Bpest. 1949. I. köt. 360. l.

¹¹ Uo. 359. l.

pedig a kárpitosok jól szervezett szakszervezete lépett fel ezzel a követeléssel. A kárpitosok és építőmunkások szakszervezete összefogott, s ezután került sor a híres 1859-es négyhónapos építőmunkássztrájkra, amely ha nem is vezetett a munkások 9 órás követelésének teljesítéséhez, a tőkésék is visszavonultak, kénytelenek voltak feladni a legaktívabb szakszervezeti vezetők elbocsátását célzó elképzeléseiket.

Az 1859-es felsiker csak újabb erőfeszítésekre sarkallt, hiszen a munkások egy tapodtat sem jutottak előbbre. A kilenc óra gondolata viszont annál inkább elterjedt. Igaz, ezt ekkoriban részben ellensúlyozta az 1866—1868. évi gazdasági depresszió, amikor a munkásságnak elsősorban bérei megvédésével kellett törődnie, s így a munkaidőkövetelések a második vonalba szorultak vissza. Mindazonáltal a munkaidő megkurtításának óhaja egyik forrása volt az Internacionálé létrejöttének. Az Internacionálé első munkakongresszusa előtt tudvalevően Marx dolgozta ki a Munkásszövetség tevékenységére vonatkozó „Utasításokat”, amelyekben egyik legfontosabb szerepet éppen a szakszervezeti tevékenység, s ezen belül a munkaidő-harcnak szentelte. Marx ebben az írásában, csakúgy mint az Alapító Üzenetben, a proletariátus tényleges előrehaladását elősegítő valamennyi irányzat tömörítésére törekedett. Ezért jelentős, hogy már ekkor megérettnek ítélte — éppen az 1866-os amerikai baltimorei munkáskongresszus döntésére hivatkozva — a 8 órás munkanap követelését. Egyúttal felvetette a nők és gyermekek munkája további szabályozásának, korlátozásának szükségességét.¹²

Igen érdekes és tanulságos e javaslat kongresszusi vitája. Az angol küldöttek ellenvélemény nélkül tették magukévá Marx indítványát, a franciák azonban szinte teljesen irreálisnak tartották, s megelégedtek volna a 10 órás munkanap bevezetésével. Az angol és amerikai szervezett szakmunkásság ezen az akadályon ekkor már túl volt, s az olyan tekintélyes „meghiggadt” angol szakszervezeti vezetők, mint Odger és Cremer az angol—amerikai munkások már gyakorlatban folyó harcaira hivatkozott e követelés indokoltságának alátámasztására.¹³ (A jelszó népszerűségét bizonyítja, hogy azt a német és svájci küldöttek is magukévá tették.)

A munkaidő csökkentéséért, a 8 órás munkanap bevezetéséért vívott harc szükségességét, távlatait ezután is ismételten megtárgyalták a munkáskongresszusok. Ezek a viták mind kevésbé váltak akadémikus jellegűvé, minthogy 1867—1868-tól kezdve a nyugati országokban, Angliában, Franciaországban, Svájcban és Belgiumban kiterjedő és mind hevesebbé váló sztrájkmozgalmak bontakoztak ki. 1869-től kezdve újabb gazdasági fellendülés volt tapasztalható, a munkásság a védekezésből támadásba ment át.

Nem sokkal ez előtt, a brüsszeli kongresszus előestéjén, 1868 nyarán folytatott igen érdekes tanácskozásokat a Munkások Nemzetközi Szövetsége Főtanácsa a gépek alkalmazásának tapasztalatairól. A tanulságokat végül is Marx összegezte, s ugyancsak ő volt az, aki aláhúzta, hogy a munkaidő csökkentésének óriási hordereje van, mert a munkásság ennek révén válik fizikailag és szellemileg képessé önmaga felszabadítására. A munkásság legöntudatosabb része

¹² Protokolu Generalnogo Szovjeta Pjervogo Internacionala. 1864—6. Moszkva. 1961. 263—264. l.

¹³ La Première Internationale. Recueil de documents publié sous la direction de Jacques Freymond. Genève. 1962. 48—49. l.

osztotta ezeket a gondolatokat¹⁴. Az Internacionálé azonban ekkor még csak „messzire előrehajította a dárdát” a 8 órás jelszó kitűzésével. Angliában 1869—1873 között a munkásság legjobban szervezett csoportjai, a gépészek is csak kitartó, áldozatos harc után érték el a 9 órás munkanap elismerését (Skóciában), míg Angliában az 57 órás „rövid szombat” is korszakos eredmény volt, amit — a dátum megint sokat mond — 1871/2-ben értek el, s 1878-ban már csak megvédelmezni kellett,¹⁵ — addig Franciaországban a legmesszebbmenő követelések is csak a 10 óra megjelöléséig mentek, s még eléggé elterjedt volt a 14—18 órás munkanap is.¹⁶

A munkaidő „törvényszerű” csökkenése, amit a technikai haladás és még számos ok kényszerített ki — közöttük a nagyobb kulturális képzettség szükségessége — mindenütt éreztette hatását. A haladás azonban nem volt sem egyenletes, sem automatikus. Míg Angliában egy győzelmes sztrájk sorozat nyitotta meg a kilenc órás munkanap diadalútját, Franciaországban még a bukott forradalom is hozzájárult ahhoz, hogy a hosszabb munkaidő megrövidülése az 1865—1899-es periódusában ismét meggyorsult. Megnövekedett azoknak az üzemeknek száma, amelyek 11 óránál kevesebbet dolgoztattak. A szakmák egész sorában viszont még megmaradt a 12 órás munkanap, s előfordult a 81—84 órás munkahét is.¹⁷

Németországban a kép stagnálóbb helyzetet mutat. A munkásság nagyobb harcokat nem vívott, a társadalmi szerkezetben, ipari struktúrában nagyobb változások nem tapasztalhatók, s a munkaidő sem csökkent — egyes kivételes eseteket leszámítva — lényegesen. Általában a 11—12 órás munkanap volt a legelterjedtebb az 1860-as években, s ez is eredmény volt a tíz-húsz évvel azelőttihez képest. A textiliparban viszont még ekkor is 16 órás munkaidőt jegyeznek fel. A legjobb körülményeket a bányászok vívták ki maguknak, s csak ezen a területen — a Ruhr-vidéken — szorították a munkaidőt 10 óra alá (az 1860-as években 8—9 órára, ami azután 1914-ig nem változott).¹⁸

Molnár Erik „A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája” című munkájában megállapítja, hogy az 1820—50-es időszakban Angliában átlag 10—11 órás munkaidővel, az 1870-es évekre 9,5 órás, majd az 1890-es években 9 órás munkaidővel lehet számolni.¹⁹

A folyamat kiváltó okai között Molnár Erik elsősorban a gazdasági tényezőkkel, főként a munkanélküli tartalékhadsereg csökkenésével, felduzzadásával, illetőleg az ezt kiváltó technikai fejlődés, a termelés kibővülésének összefüggéseivel foglalkozik. Magunk részéről utaltunk arra, hogy a hetvenes évek elején a gépipariak, építőipariak miként érték el az eredményt s mennyire nem egyszerűen a gazdasági automatizmus hatott. (Molnár Erik ugyancsak nyomatékosan utal az osztályharc fontosságára, de ennek az összefüggésnek történeti kifejtése

¹⁴ Protokollü Generalnogo Szovjeta Pjervogo Internacionala (1866—8). Moszkva. 1963. 173—174. l.

¹⁵ J. Jefferys: i. m. 86—87. l. Kuczynski idézett munkájában (A munkásosztály helyzete Angliában) az 1860—80-as évekre részletesebb statisztikai kimutatásokat közöl az egyes munkáskategóriák munkaidejére. Az adatok tükrözik az eltérő viszonyokat, s arra utalnak, milyen sok függött az egyes szakmák szervezettségétől (93—94. l.).

¹⁶ P. Louis: i. m. 25—26. l.

¹⁷ J. Kuczynski: A munkásosztály helyzete Franciaországban. 172—173. l.

¹⁸ J. Kuczynski: Germany... 97—98. l.

¹⁹ Molnár Erik: A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémájáról. Bpest. 1959. 196, 201, 205. l.

már nem tartozhatott könyve keretébe.) Érdemes nyomon követnünk, hogy az 1890-es évekre miként következik be az újabb időkurttítás.

Az 1880-as években Angliában nagyobb sztrájkharcokra nem került sor, ekkoriban a munkaidő is a régi maradt. Gyakorlati szempontból ezt az évtizedet szinte „üresjáratnak” lehetne tekinteni, de ugyanekkor annál nagyobb előrehaladás mutatkozott a „fejek forradalmasodásában”. A szakszervezetekben ekkor kezdett kibontakozni az „új trade-unionista” irányzat, amely a munkásköveteléseket markánsabban fogalmazta meg, s szakított a liberális pártiakkal való együttműködéssel. (Az új trade-unionizmus jelentkezésének gazdasági-társadalmi okaira itt nem térhetünk ki.) Az új, harcosabb irányzat egyik fő követelése a 8 órás munkanap volt. A régi jelszó az új trade-unionisták tevékenysége révén — akiknek javarésze fiatal munkásvezető volt — vált ismét a munkásmozgalom sajátjává. 1883-ban a Szakszervezetek Kongresszusán Adam Weiler, aki még az I. Internacionálé idejében állott Marx oldalára, megszavaztatta a 8 órás munkanap követelését.²⁰ A szakszervezeti vezetők azonban belsőleg még nem hitték el, hogy elérkezett e jelszó megvalósításának ideje, a határozat fiókba került. Az 1880-as években a bányászok, gépipari munkások között olyan vezetők tűnnek fel, mint Keir Hardie, Tom Mann, akik e követelést már nem jámbor óhajnak tekintették, hanem mindennapi szervezőmunkájuk középpontjába állították. S 1889-ben az eddig szervezetlen gázmunkások nagy sztrájkja, amely új szakaszt nyitott az angol munkásmozgalomban, a munkásság képzettségben és fizetésben alsóbb kategóriáinak harcba indulását hirdette meg — egyúttal meghozta az első nagy sikert, a 8 órás munkanapot.

Ugyanakkor Amerikában a nyolevanes években a Munka Lovagjai ugyancsak a 8 órás munkanap kivívását jelölték meg fő feladatuknak. Az 1884-es kongresszus 1886. május 1-ét tűzte ki a nagy demonstratív tüntetés napjává. A Munka Lovagjai munkásszervezet tagsága ebben az időben 100 000-ről 750 000 főre emelkedett. Az 1886-os tüntetés pedig, noha rendőrterrorba fulladt s a napnak számos mártírja volt, elérte, hogy az Egyesült Államok egész területén az állami üzemekben bevezették a 8 órás munkanapot. (Igaz, hogy a későbbi években még számos intézkedést kellett hozni a rendelkezés megszegői ellen.)

Az 1886-os, 1889-es sikerek nyomán hirdette meg az 1889-beo megalakuló II. Internacionálé a 8 órás munkanapért megindítandó harcot.²¹ Ekkor ez a határozat már sokkal nagyobb tömegeket tudott megmozgatni, mint az I. Internacionálé hasonló tartalmú 1866-os genfi döntése. Az 1890. május 1-i tüntetéseken, amelyeknek ez volt a fő jelszavuk, tízezrek felvonulása készítette a kormányokat, polgári pártokat, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek a szociálpolitikának. Az 1880-as években a munkásság szervezett csoportjai ugyanis osztatlanul magukévá tették a 8 óra követelését, s már csak erő és idő függvényévé lett ennek gyakorlati megvalósítása.²² (Ezúttal megint csak az általunk vizsgált hatóerőről szól-

²⁰ G. D. H. Cole: A Short History of the British Working Class Movement. 1789—1927. London. 1927. II. köt. 154. l.

²¹ Protokoll des Internationalen Arbeiter Congresses zu Paris. 1889. Nürnberg. 1890. 121—122. l.

²² Érdekes megfigyelni a munkaidő-törvénykezés kelet-európai úttörését. A kezdeti fázis itt jóval későbbi, mint a nyugat-európai, s nyilvánvalóan az ottani munkásság sikereinek nagy részük volt a keleti megfelelő törvények meghozatalában. Emellett a helybeli politikai viszonyoknak, illetőleg osztályküzdelmeknek is nagy szerepük volt a reformok megszületésében. Így

tunk, s mellőztük a gazdasági tényezőket, valamint azt, hogy részint a gazdasági erők, részint politikai tényezők, a munkásmozgalom hatására a polgári pártok, politikusok is hogyan érlelődnek meg a szociálpolitika fokozott bevezetésére, ami azután esetenként megkönnyítette a munkaidő csökkentését.)

Molnár Erik idézett könyvében a következő gazdasági ciklusnál (1894—1914) jelzi, hogy ekkor a munkaidő Angliában 8.5 órára csökkent. Ez a periódus ismét a bizonyítékok hosszú sorát kínálja, hogy a Molnár Erik által megvilágított gazdasági összefüggések mellett milyen nagy szerepet játszott a politikai faktor, a munkásság osztályharcra e nagy eredmény elérésében.

A munkásmozgalomban, miként említettük, a fellendülési ciklus kezdete a 80-as évek közepére-végére nyúlik vissza. S megint jellemző a nemzetközi szimultaneitás, az egyik országban elért eredmények átgyűrűzése a többire. Londonban a gázmunkások 1889-ben értek el eredményt, egy évvel később, 1890 áprilisában a Clyde-vidék gépészeinek egy csoportja kikényszerítette a szombat déli zárórát, s ugyanakkor a new-yorki kárpitosok sztrájkja győzelemre vitte a 8 órás műszak követelését. 1894-ben, jóval az Egyesült Államok után, az angol kormány is megszavazta az állami alkalmazottak 8 órás munkarendjét. Ezek a munkáscsoportok voltak az úttörők. Az olyan jólszervezett munkások, mint a nyomdászok is csak hosszú harc után 1898-ban nyerik el az Egyesült Államokban a 9 órás műszak bevezetését. Ugyanekkor az angol gépészszakszervezet 50 000 tagja sztrájkol hat hónapon át — a többi szakszervezet támogatásával — a 48 órás munkahétért, de hiába.

A haladás azonban feltartóztathatatlan volt, s az első világháborút megelőző tizenöt évben különösen meggyorsult. Németországban a századfordulóra az 1870-es évek 12 órás átlagából egy órát sikerült lefaragni, s 1913-ra a német munkások nagyobb része már 9—10 órás műszakban dolgozott.²³ Az Egyesült

Oroszországban az első munkaidőt szabályozó törvények ugyancsak a gyermekmunkát védték. Az 1882-es cári törvény 12—15 év közötti 8 órában maximálta a napi munkát. Ezt megelőzték azonban a pétervári, narvai, permi kerületi sztrájkok. 1885—1886-ban a központi kerületekben új sztrájkhullám kezdődik, s mintegy ennek folyományaként 1885-ben a cári rendelet eltülta a 17 éven aluliak és nők éjszakai munkáját. 1895—1896-ban Pétervárott robbannak ki tömegméretű sztrájkok, s ekkor hozzák meg az 1914 előtti cári Oroszország legfontosabb, legáltalánosabb érvényű munkaidő-rendezését: a munkaidőt 11,5 órában maximálják. Ezzel egyidejűleg azonban alaposan megritkítják az eddigi munkaszüneti ünnepek számát. (D. M. Konakov: Munkabér és munkanap. Bpest. 1951. 66. l.) A valóságban azonban még ez a maximálás sem érvényesült általánosságban. 1912-es feljegyzés szerint a Donyec-medence 110 000 szakembánya 1912-ben is még 12 órán át dolgozott naponta a föld alatt. A lénai aranybányákban pedig az 1910-es években is elterjedt volt a 15—18 órás munkanap, s a híres 1910-es sztrájkmozgalom is a túlóradíjak megfizetését célozta (i. m. 64—65. l.).

A kisebb proletariátussal rendelkező délszláv országokban a szocialista politikai szervezetek, valamint szakszervezetek ugyan már az 1880—1890-es években megvetik lábukat, s megkezdik küzdelmüket a 8 órás munkanapért is, de a tényleges reformokat csak a századforduló után érik el.

²³ A másfélmilliós réteg helyzetét tükröző kollektív szerződések szerint 1908—1913 között a 8—9 órát teljesítők aránya 32%-ról 41%-ra emelkedett, a 9—10 óráské 64%-ról 55%-ra csökkent, s a munkásoknak még mindig több mint 40%-a dolgozott többet, mint 10 órát. J. Kuczynski: i. m. 145. l. J. Kuczynski az 1908 decemberi német munkásvédelmi törvénykezelés elégtelenségét taglalva megjegyzi, hogy ezek amúgy sem honosítottak meg rendszerint jobb viszonyokat, csak a tényleges helyzetet tükrözték. Hozzáfűzi, hogy többnyire akkor törvényesítettek munkaidőkorlátozásokat, amikor a tőkésék ezt gazdaságilag nem itélték magukra nézve sérelmesnek, veszteségesnek, minthogy inkább a munkaintenzitás növekedésére törekedtek. (J. Kuczynski: Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus. Berlin. 1963. 18. köt. 181. l.) Ezt a megállapítást érdeemesnek tartanánk közelebbről megvizsgálni. A történeti tények úgy mutatják, hogy az előbbi „gazdaságossági szempont”, vagyis a tőkésék önkéntes munkaidő-

Államokban az egész iparra kiszámított átlag munkahét 1897-ben 57.7, a következő évben 57.6 óra volt, 1905—1906-ra ez 55.7, illetőleg 55.3 órára esett, s a csökkenés folytatódott 1912—1913-ra 54.2, illetőleg 53.8 munkaórára.²⁴ Franciaországban a munkaidő valamelyest rövidült, Kuczynski pontosabb becslésre nem mer vállalkozni, de a rendelkezésre álló adatok nyomán 1900—1910 között a munkaidő véleménye szerint 10 óra felett maradt, míg 1910—1914 között az átlag végre 10 óra alá süllyedt.²⁵ A legnagyobb eredményt a bányászok érték el, míg — s ez megint nemzetközi jelenség — a kisiparban, az otthonülők között sokkal kedvezőtlenebbek maradtak a munkaviszonyok. Az 1905/6-os európai forradalmi mozgalmak nyomán tapasztaljuk mindenütt a gyorsabb javulást.²⁶ Franciaországban 1905 júliusában adják meg a bányászoknak első ízben a 8 órás munkanapot, ami csak fokozatosan érvényesül a hétköznapok gyakorlati valóságában. Három évvel később Angliában érik el a bányászok a 8 órás munkanap törvénybe iktatását.²⁷ Ugyanezen évben az Egyesült Államokban a nyomdaipariak jut-

leszállítása a gyakorlatban alig érvényesült. Sokkal jellemzőbb, hogy rájuk kényszerítettek munkaidőcsökkentést, amiről később derült ki, hogy gazdaságilag nem viselte meg őket. Sőt ez gyakran a termelés modernizálására kényszerítette őket, s így a termelés tökéletesedését segítette elő.

²⁴ J. Kuczynski: A short history of labour conditions in the USA. 147. l.

²⁵ J. Kuczynski: A munkásosztály helyzete Franciaországban. 228. l. A francia viszonyok kedvezőtlenebb voltára, a szociálpolitikai intézkedések elmaradottságára jellemző, hogy a 10 éven aluliaknak 1874-ben hozták csak meg a 6 órás munkanap-törvényt, a 12 éven aluliak számára viszont csak 1892-ben a 10 órás maximálást. A nőknek viszont még ekkor is csak 11 órás maximumot szabtak meg. A vegyes (férfi-nő-gyerek) műhelyekben 11 órás munkanapot vezettek be, s az állami vasutaknál az 1889—1902-es törvényerejű rendeletek is csak 10—12 órás munkanapról intézkedtek. (P. Brisson: Histoire du Travail et des Travailleurs. Paris. 1906. 471—472. l.)

²⁶ A magyar viszonyokra Berend Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara. 1900—1914 című írása (Bpest. 1955) vet fényt. A szerzők által közölt adatok szerint a munkásság több mint 70%-a a századfordulón több mint 10 órát dolgozott. 1905—1907 között több munkás-kollektíva eredményt ért el, de jöllehet a szociáldemokrata párt és szakszervezet már kiadta a 8 órás jelszót, s ezt a fejekben tudatosította is, a gyakorlatban az 1910-es években is sok helyütt a 10 óráért kellett küzdeni. A munkásságnak 68%-a még ekkor is naponta több mint 10 órát dolgozott (i. m. 338—339. l.). Oroszországi vonatkozásban a forradalmas években sok területen érnek el a munkások sikereket, de nem országos méretekben, hanem mindenkor a helyi erőviszonyoknak, sztrájk-klendületnek megfelelően. 1904 decemberében az igen heves bakui olajmunkás-sztrájk nyomán a bakuiaknak sikerült a cári Oroszországban első ízben kivívniuk a 10 órás munkanapot. A moszkvai Danyilovka-gyárban ugyancsak az 1905. évi októberi—decemberi sztrájkok után szorították a napi munkaidőt 15 órától 10 órára (D. M. Konakov: i. m. 65—66. l.), vagyis a forradalmi hullám segítségével hozták be több évtizedes lemaradást. Általános rendezésről azonban szó sem volt.

A délszláv területeken újabb rohamokat vezettek a magas munkaidő ellen. Bulgáriában az átlagos munkanap hossza 12 óra maradt, s csak a szervezettebb nyomdászoknak sikerült jobb munkafeltételeket kivívniuk. 1901-ben a nagy szófiai villamossztrájk idején a cél a 10 órás műszak, a fennálló 16—18 órás helyett. 1904-ben a parlament elé még olyan indítvány kerül, hogy 14 éven aluliak 8 órát dolgozzanak, de a női-gyermekmunka védelmet is csak 1905-ben (!) szavazzák meg. Szerbiában 1910-ben a megerősödött szociáldemokrata párt, valamint a kiterjedt sztrájk-mozgalom nyomása alatt a szkupcina 1910-ben általános rendezést fogantatott. Eszerint 10 órás maximumot szabnak, de mindjárt engedélyezik az esetenkénti két túlórárt, megtiltják azonban a nők és 18 éven aluliak éjszakai foglalkoztatását, s engedélyezik egy-egy hónapra kollektív szerződések kötését. (Jovan Marjanovics: Nastanak i razvitak radnicskog pokreta u jugoslovenskim zemljama. Beograd. 1958. 120. l. — Isztorija Jugoszlavii. Moszkva. 1963. I. köt. 506. l.) Az adatokból kiderül, hogy míg Nyugat-Európában már ténylegesen a 9, sőt mindinkább a 8 órás munkanapért folyt a tényleges harc, a Keleten még a 10 óra biztosítása volt a cél. Közép-Európa, Németország e tekintetben is a maga sokszínűségével közbülső helyet foglalt el.

²⁷ Itt nem szabad megfeledkeznünk az 1906-os választások jótékony hatásáról, mikor a Labour Party választási sikerét követően a parlamentben is erős frakciót teremthetett meg. Minthogy a munkavédelmi törvényeket végül is a parlamentben hozták meg, nem volt közömbös,

nak 8 órás műszakhoz. Mindez összefüggésben áll azzal, hogy az első világháborút megelőző tíz évben az ultrareakciós, konzervatív politikai csoportokat liberálisabb pártok, kormányok szorították ki, az angol liberális párt a francia és olasz radikálisok-liberálisokhoz hasonlóan reformokat hirdetett, s részint valósított meg. 1910—1914 között pedig valamennyi fejlett ipari országban heves sztrájk-harcok bontakoztak ki, amelyeknek egyik tétje a munkaidő további leszorítása volt. Franciaországban ekkoriban vált népszerűvé az „angol hétért” jelszó, ami egyértelmű volt a 48 órás munkahéttel.

A további részeredmények ellenére 1914 előtt a 8 órás munkaidő egy országban sem terjedt igazán el, sehol sem lehet jellemzőnek tekinteni. Az első világháború éveiben pedig a munkaidő a hadigazdálkodás viszonyai között, a katonai igazgatás mellett alaposan megnyúlt. A háború végén, az általános politikai forrongás talaján a munkaidőviszonyokban is valóságos forradalom ment végbe. Egy sor szakma munkásainak a háborús kormányok még 1916—1918 folyamán megígérték a háború utánra a 8 órás munkanapot. Az 1917-ben Bernben megtartott nemzetközi szakszervezeti konferencián ugyan még olyan álláspont alakult ki, hogy a 8 órás munkanapot csak fokozatosan lehet megvalósítani, de nem sokkal később Oroszországban győzött a szocialista forradalom, s már november 12-én napvilágot látott a 8 órás munkanap bevezetéséről szóló dekrétum. A jég megtört. A háború után pedig Európában ennek a követelésnek már nem állhatták útját. A legyőzött országok számára a Párizs környéki békeszerződések révén alátámasztott Népszövetség mellett létrehozott Nemzetközi Munkaügyi Hivatal is a 8 órás munkaidőt javasolta. E munkarendszer elfogadását a békeszerződések XIII. része meg is követelte az illető kormányoktól. A német, osztrák, magyar forradalmak, a szociáldemokrata kormányzatok pedig ráléptek erre az útra.²⁸ De hasonló értelmű rendezésre került sor a győztes Angliában, Franciaországban, Csehszlovákiában, vagy a semleges Hollandiában, Spanyolországban és Portugáliában. Volt, ahol állami általános érvényű törvény, volt, ahol iparági rendelkezés, másutt egyes üzemekben kötött kollektív szerződések révén vezették be a 8 órás rendszert. Nem egy esetben a törvény betűje nem érvényesült a valóságban. A korszellem igénye és a gyakorlat között így feszültség lépett fel, s az osztály-politikai erőviszonyok döntötték el a megoldás mikéntjét. Lengyelországban 1918—1919-ben a munkástanácsok szorgalmazták a 8 órás munkanap bevezetését, és kényszerítették rá a kormányra ennek törvényesítését — amit még sok választott el ezután a tényleges megvalósulástól.²⁹

hogy a szocialista pártok a választásokon milyen eredményeket érnek el. A munkásság gazdasági és politikai harca ebben a vonatkozásban is összefonódott. Anglia esetében például a szakszervezetek támogatták a Labour Partyt, minthogy a tőkés és a kormány erőszakosan léptek fel a szakszervezetek ellen, miután a Labour Party védelmezte politikai erejével a szakszervezeteket, illetőleg szorgalmazta a munkavédelmi törvényeket. A kormányra segített liberális párt pedig szintén szociálpolitikai törvényekkel határolta el magát a konzervatívoktól.

²⁸ Megjegyzendő, hogy az ellenforradalmi Magyarország egyike volt azoknak az államoknak, amelyek nem csatlakoztak a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal által szorgalmazott megállapodáshoz. Az 1919 márciusi idevágó rendeletet a Ilorthy-rendszer eltörölte, s azt csak 1935—1937—1939 között vezették be fokozatosan újra, de egy év múltán a háborús körülmények közepette a szeptember 1-i és 2-i kormányrendeletek azt ismét felfüggesztették.

²⁹ A kormány összetétele is kihatott minderre. 1918 novemberében a lublini I. Daszynski—Moraczewski-kormány hozza meg a vonatkozó döntést, vagyis a jobboldali szocialisták, akik a munkástömegektől nem szakadtak és nem is szakadhattak el teljesen. Később a lengyel forradalmi kísérletek elnyomásán túl a kormány összetételének megváltozása, jobbratolódása is kikezdte az 1918—1920. évi progresszívebb határozatokat. Olyannyira, hogy 1924 tavaszán kiterjedt sztrájkokat kezdenek a sziléziai és dombrovai bányászok a 8 órás műszak megvédésére — több-

Az 1918—1920 között elért eredményeknek volt néhány egyéb tanulságuk is. Nemcsak olyan jelenségek mutatkoztak, hogy egyes államokban meghirdetett papírforma nem valósult meg, hanem szembetűnő volt az is, hogy számos ország nem csatlakozott a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal által időszerűnek vélt 48 órás rendezéshez. Amerika távol maradt, s nem írta alá az egyezményt Anglia sem, ami jelentősen megtépázta a kezdeményezés tekintélyét. Japán ugyan csak megtagadta az aláírást, jöllehet a speciális japán viszonyokra tekintettel nem követelték volna meg a 8 órás munkanap azonnali bevezetését. A 48 órás munkahét tehát még nem aratott teljes győzelmet. Inkább csak európai jelenségnek volt tekinthető. Az európai és az észak-amerikai munkások által egyszer elért vívmány azonban világszerte forradalmasítón hatott, és a két világháború között a latin-amerikai forradalmaknak, szocialista—kommunista mozgalmainak nemegyszer éppen a 8 órás munkanap megteremtése volt egyik fő jelszavuk.³⁰ S noha az indiai—japán munkaviszonyok még sokkal kedvezőtlenebbek voltak, a munkaidő csökkentéséért itt is megkezdődött a küzdelem — nagyjából olyan követelésekért, amilyeneket Európában 30—50 éve meghaladtak.

A 48 órás munkahét azonban nem volt végcél. A munkásságnak azon előosztagai, amelyek már 1914 előtt ezt a célt elérték, most nyomban tovább léptek. Az angol bányászok a 7 órás munkanapot vívták ki, a Clyde-vidék gépipari-hajóépítő munkásai a 40—44 órás munkahétért sztrájkoltak. E gondolat megvalósítása a Szovjetunióban is felmerült, de a háborúk, majd az intervenciós háborúk közepette, később pedig az ország szörnyű gazdasági leromlása folytán ez nem volt megvalósítható. (Átmenetileg ugyan az 1930-as években rátértek a hatvasárnapos rendszerre, majd rövidebb időszakokra a 7, illetőleg a nehezebb fizikai munkánál a 6 órás munkanapokat is megvalósították. A nemzetközi helyzet alakulása ezt a folyamatot megszakította. Az 1938 decemberi kormányrendelet 6—7—8 órás munkanapokat rögzít, majd a háborús veszély fokozódása után a szakszervezetekkel összhangban a Legfelsőbb Tanács 1940. június 26-iki határozata értelmében visszatértek a 8 órás munkanapra, míg azok, akik korábban 6 órán át dolgoztak, a 7 órás műszakokra. — *A. Pacherstnik*: La législation du travail en URSS. Paris. 1947. 61—71. l.) A fejlettebb európai országokban a munkásság néhány év politikai forradalma után mégis olyan követeléseket való-

---

nyire eredménytelenül sztrájkolnak olykor heteken át. Később, 1936—1937-ben e sztrájkok mindinkább politikai, antifasiszta jelleget öltenek. A délszláv országokban is értek el az 1918—1920-as forradalmi hullám idején eredményeket. Bulgáriában 1918 novemberében a Todorov-kormány kényszerül a hazai forradalmi helyzettel, a lázongó katonákkal, a „kenyeret és munkát” követelő munkanélküliekkel szemben a 8 órás munkanap meghirdetésére. Az 1923-as ellenforradalmi-fasiszta puccs után a helyzet módosul, s a válság éveiben, az 1930-as esztendőkből a munkásság ismét a 8 órás munkanapért küzd.

Jugoszláviában az 1919 szeptemberi kormányrendelet, illetőleg az 1922. évi munkavédelmi törvény rendelkezik a 8 órás munkanap bevezetéséről. A dátumok egyúttal a nagy belső forrongás kezdetét és végét is jelzik. A burzsoá államapparátus a tömegmozgalmakkal szemben 1919-ben a legtehetősebb, s 1921-ben ellenforradalmi terrorintézkedésekhez nyúlnak a munkásszervezetekkel szemben. A terrort kiegyensúlyozandó, a munkásrétegeket megnyugtatóndó hozta a Pasic-kormányzat a rendkívül sok kivételt engedő intézkedést. (*Kovrig Béla*: A munka védelme a dunai államokban. Kolozsvár. 1944. 96—97. l.)

³⁰ Mexikóban az 1910—1917-es forradalmat lezáró 1917-es alkotmány biztosítja papíron a 8 órás munkanapot. Braziliában tömegmozgalmak után 1919-ben, Argentínában pedig a liberális Irigoyen-kormányzat 1920-ban hoz hasonló intézkedést. A liberális, progresszív kormányok bukásával azonban az intézkedések elvesztik kormánytámogatásukat, s tulajdonképpen hatálytalanná válnak. Ezért marad a latin-amerikai munkásoknak még hosszú évtizedekig (lásd pl. az 1933-as kubai forradalmat, az azt megelőző pártprogramokat, kiáltványokat) jelszavuk a 8 óra kivívása.

síthatott meg, amelyekre 1914 előtt mégcsak nem is gondoltak, átlépték a Rubikont, megkezdődött a munkaidő 48 óra alá szorítása.

Az előrerohanások nem voltak hosszú életűek. A politikai forrongás csúcspontján értek el eredményeket — a kísérletek egyrésze akkor is elbukott —, amikor még a háború utáni gazdasági konjunktúra is hatott. Az 1920—1921-es gazdasági válság ezt a folyamatot leállította, a vívmányok egy részét megszüntette. Az angol szénbányászat krónikussá váló válsága, a válság tőkés megoldása pedig az angol bányászokat fosztotta meg a 7 órás munkanaptól. A munkaidő 8 óra lett. A második munkáspárti kormány viszont a bányászok munkaidejét ismét 7.5 órára csökkentette. A cipészeknek az 1930-as években sikerült a munkaidőt 45, a malomipari munkásoknak 44 órára csökkenteni,³¹ de ezek voltak a kivételek. A gépipari munkások szakszervezete 1929-ben hiába adta ki a 44, 1933-ban pedig a 40 órás jelszót, ez ekkor megvalósíthatatlan volt.³²

A két világháború között így Európában a 8 órás minimumot alig-alig szorították lejjebb, illetőleg sok helyütt, sok iparágban még ennél is többet dolgoztak.³³ Az 1930-as években két helyütt újra jelentős eredményeket értek el. S e folyamat megint azt bizonyítja, mennyire determináló szerepe volt adott esetben a politikai faktornak. A munkások a legnagyobb sikert Franciaországban aratták, ahol átütőerejű sztrájkjuk nyomán a Népfrent-kormányval elfogadtatták a 40 órás munkahét bevezetését. A törvény becikkelyezésére 1936-ban került sor. A tőkések ellenállása nyomban megmutatkozott, az ő részükről semmiféle „belátásnak”, vagy főként kezdeményezésnek nem volt nyoma. Ellenben megkezdődött a „tőkészkés”, a kormányzat gazdasági nehézségei fokozódtak, s mikor 1937-ben a szociáldemokrata L. Blum helyébe a radikális Chautemps lépett, a kormány hajlamosnak mutatkozott a 40 óra eltörlésére. Ekkor erre még nem került sor, a Népfrent s a munkásság elég erős volt ennek megakadályozására, a nagy vívmányt azonban már csak rövid időre tarthatták fenn, az 1938—1939-es esztendő ingatagrá tette a rendezést, a háború, majd megszállás viszonyai pedig évekre elsöpörték a rövidebb munkaidő rendszerét.

A francia kiugrás világosan politikai mozzanatokra, a munkásság erejének megnyilvánulására vezethető vissza — csakúgy mint az angol proletariátus előretörése az 1920-as években. Ugyancsak a politikai tényező jelentőségét bizonyítják az Egyesült Államokban bekövetkezett változások, ahol a munkaidő lerövidülése ugyancsak az 1918-as években gyorsul meg, de ahol az ún. „nyitott üzemekben”, ahonnan a szakszervezeteket távol tudták tartani, továbbra is sokkal rosszabb munkakörülmények között dolgoztak — így az acéliparban³⁴ vagy a húsfeldolgozóknál. A huszas években a munkaidő az Egye-

³¹ G. B. Jones—A. G. Pool: i. m. 399. l.

³² J. Jefferys: i. m. 238, 244. l.

³³ Jellemző, hogy a sokkal kedvezőbb struktúrájú, régi munkásmozgalmi múltra visszatekintő Svájcban sem volt általános a 8 órás munkaidő gyakorlata. A svájci szakszervezetek felmérése szerint a munkásoknak csak 52%-a dolgozott 8 órát, 44%-a többet, többnyire 52 órát (Max Weber: Verkürzung der Arbeitszeit. Zürich. 1931. 11. l.). Svájc egyébként nem írta alá a washingtoni munkaidőegyezményt, s a Bundesrat törvényei szerint az 52 órás munkahét megengedett munkaidő volt. — Romániában ugyancsak nagyon megkésve hozták meg az első munkavédelmi törvényeket. 1928-as általános rendelkezés után az 1937-es törvény biztosítja végül határozottan nemcsak a heti 48, hanem a napi 8 órás műszakot is — legalábbis papíron (Kovrig Béla: i. m. 96—97, 100—101. l.).

³⁴ Egy, az antikapitalista felfogással egyáltalán nem rokonszenvező új amerikai munka is megállapítja, hogy a munkaidő „mai fogalmak” szerint sokáig maradt szerfelett hosszú. E szerzők — akik vagy egyetemi, vagy állami tisztségeket viselnek — rögzítik, hogy az említett acéliparban

sült Államokban a 45 órás szint körül ingadozott (1923-ban az átlag munkaidő 45.6 óra, 1925-ben 44.5 óra, 1927-ben 45 óra, 1929-ben 44.2 óra).³⁵ Az átlagmunkaórák terén az erőteljesebb csökkenés a gazdasági válság éveiben köszöntött be,³⁶ az esés azonban összátlagot tekintve 3—5⁰/₀-os. A következő évtizedben, a harmincas években a munkahét átlagmennyisége tartósan a 40 óra alá szorult s ebben már tekintélyes szerepe van a politikai mozzanatnak. A Rooseveltt által kezdeményezett New Deal keretében ugyanis megvalósították a társadalombiztosítást, a munkásság anyagi helyzete javult, ami szükségtelessé tette a túlórázást. Ezzel magyarázható, hogy depressziós szakasz után a megélénkülés idején sem érte már el az amerikai munkahét a 40 órát. A részadatok a következő képet mutatják: 1933: 37.9; 1935: 36.6; 1936: 39.1; 1937: 38.5; 1938: 35.6; 1939: 37.7; 1940: 38.1.³⁷

Megjegyzendő, hogy a munkaidő törvényes maximálásának már a két világháború között mutatkozott egy érdekes árnyjelensége is. A munkások már a XIX. század folyamán gyakran tudatosan azért küzdöttek a kedvezőbb — rövidebb — munkaidőért, hogy vagy a munkanélküliséget csökkentsék, vagy a túlórázás lehetővé tételével nagyobb keresethez jussanak. Így Franciaországban 1937-ben a leszállított munkaidő ellenére a munkások 2/3-a 48 órán át dolgozott. A törvényes és a ténylegesen teljesített munka között így új oldalról keletkezett rés. Amerikában viszont 1937-ben a tényleges munkaidőt tekintve kezdték megközelíteni a francia politikai reform által hozott vívmányt — a 40 órás munkaidőt. A franciáknál tapasztalt hasadás ott terjedhetett el legkönnyebben, ahol a munkahét-rendszerrel szemben munkaórákban számoltak el, s így a munkaórák megrövidülése egyúttal bércsökkenésre is vezethetett, ha azt a munkásság ereje nem gátolta meg.

A második világháború ímént rendkívüli viszonyokat teremtett, a hadigazdálkodás, háborús erőfeszítések közepette a munkaórák felszöktek még az Egyesült Államokban is. 1945 új fázist nyitott a munkaidőviszonyok helyzetében. Franciaországban a IV. Köztársaság visszaállította a Népfrent-kormány törvénykezését. A szakadás azonban megint megmutatkozott a törvényes lehetőségek és a tényleges helyzet között. Az 1937—1939-es 40 órás munkahéttel szemben 1946-ban az átlagos munkahét 43.3 órát tett ki, de a munkaidő nem csökkent a háborús károk helyreállítása után sem. 1948-ban az átlagos munkahét 44.6, 1949-ben 43.8, 1950-ben 44.8 órát tett ki. Az átlagos munkahét tehát 44 óra körül állapodott meg, vagyis a munkások jórészenek állandó túlórázását jelentette, amit nyilvánvalóan a munkások többnyire maguk szorgalmaztak bérciegészítés végett.³⁸ Mindez annál jelentősebb lehetett, mert ugyanakkor rész-

1923-ig bevett volt a 12 órás munkaidő. *Samuel P. McCutchen, George L. Fersh, Nadine I. Clark: Goals of democracy.* New York. 1962. 463. l.

³⁵ Statistical Abstract of the United States. 1948. 217. l.

³⁶ Ez persze nem egyszerűen amerikai jelenség volt. Kuczynski idézett munkájában kimutatja, hogy míg Németországban a kollektív szerződések az 1920-as években 49—50 órás munkahétre köttettek, a válság éveiben (1929—1932 között) a szerződések ugyan továbbra is 49 órára szóltak, a tényleges munkaidő 1929-ben 46, 1930-ban 44,5 s az 1932-es mélypontra 41,5 órára süllyedt (*J. Kuczynski: Germany... 247. l.*). Ez azonban ekkor nem tekinthető a munkásság sikerének. A munkaórák csökkenése egyúttal bércsökkenést jelent, az anyagi helyzet romlását fejezi ki. Az 1930-as évek második felében, a fasiszta háborús készülődés idején, főként a hadiiparban a munkaidő viharos gyorsasággal felszökött, s a törvényes 10 órás maximálás ellenére gyakran 12—14 órán át dolgoztak. *J. Kuczynski: Germany; Economics and Labour Conditions under Fascism.* New York. 1945. 163—164. l.

³⁷ Statistical Abstract of the United States. 1938. 320—321. l. és 1948. 217. l.

³⁸ Statistical Yearbook, 1951. United Nations. New York. 1951. 79. l.

leges munkanélküliség mutatkozott, ami időnként az érintett iparágak révén mintegy 1 millió embert sújtott, akik így 40 óránál kevesebbet dolgoztak. Az 1946—1955 év közötti átlagos munkahét a metallurgiában mégis 47.6 órát tett ki,³⁹ az egész iparban pedig 45 óra felett maradt. 1955 után pedig ez a tendencia még inkább elmélyült. Az évenkénti átlagos munkahét a következőképpen alakult: 1956: 46; 1957: 46.3; 1958: 45.8; 1959: 45.6; 1960: 46.1.⁴⁰

Hasonló jelenségeket tapasztalhatunk a többi fejlett európai tőkés országban. Németországban az 1938-as „utolsó békeévben” már a hadigazdálkodás viszonyai között 49.6 óra volt az átlagos munkahét. Ez a háború utáni gazdasági szétesés idején 1946-ra 39.7-re zuhant, 1948-ban viszont már 42.4-re emelkedett, s 1949-re, a helyreállítás éveére elérte a francia átlagot, az átlagos munkahét itt is 46.5 óra.⁴¹ Svédországban, ahol a háborús viszonyok nem játszottak ekkora szerepet, az átlag sokkal kisebb ingadozást mutat. 1936-ban az átlagos munkahét 47.6, 1939-ben 45.6 és 1946-ban 46.8 órát tesz ki. Angliában az átlag 1938-ban 46.3, 1946-ban 46 és 1948-ban 44.9 óra.⁴² Lényegesebb süllyedés csak az Egyesült Államokban volt tapasztalható, ahol a heti átlag 1949-ben 39.2-re esett vissza, de ebben az ideiglenes gazdasági válságnak lehetett lényeges szerepe, amit bizonyít, hogy 1950-re a munkaidő már 40.5 munkaórára emelkedik. A fenti adatokból mindenesetre megállapítható, hogy a második világháború után a fejlett tőkés országokban általában a munkaidő a 48 óra alá szorult, de minthogy a munkások nem heti-időbért kapnak, gyakran túlóráznak, hogy kiegészítő keresethez jussanak, s a tőkés ellenállás mellett ez lett a munkaidő tényleges csökkenésének egyik akadályává. A jelenség pontos kimutatása figyelmet érdemel, s pontos statisztikai kimutatásokat követelne.

A második világháború kifejlésének, a fasiszta hatalmak összeomlásának, a gyarmati rendszer szétesésének, a demokratikus erők előretörésének megmutatkozott a hatása az Európán kívüli világ munkaidő viszonyaiban. A politikai faktor itt mutatkozott meg talán legtisztábban. A legrikítóbb példát az Európán és az Egyesült Államokon kívül legiparosodottabb ország, Japán kínálja. Japánban az átlagos munkanap 1932-ben 9.6, 1936-ban 9.8 órából állt. A munkaidő a második világháború éveiben csak fokozódhatott. 1946-tól kezdve Japánban rátértek a 8 órás munkanapra!⁴³ Kínában a munkaidő az 1930-as években 10.5—11 órát tett ki. 1946-tól az átlagos munkanap 10 óra alá szorult, 9.5 órára esett,⁴⁴ majd a népi forradalom beteljesedésével Kínában is megvalósul a 8 órás munkanap. Mindez bizonyítja, hogy nem egyszerűen az ipari struktúra megváltozása, a technikai haladás, hanem a második világháború kiváltotta politikai forradalom, a demokratikus eszmék hallatlan népszerűsége hozta meg a „színes népeknek” életkörülményeik viharosan gyors megjavulását. S ebben természetesen nem kis szerepet játszott a kínai nép fegyveres harca a szocialista eszmékért, a japán proletariátus millióinak sztrájkharca, amely az egyetemes haladás-hoz igazította az illető országok óráját. A japán munkaidőcsökkentésben nagy szerepet játszott Mac Arthur diktatórikus kormányzása is, akinek elhatározásában a korszellem érvényesítésén túl valószínűleg még nagyobb szerepet játszott

³⁹ Problemü ekonomiki i politiki Francii poszle vtoroj mirovoj vojnü. Moszkva. 1962. 224. l.

⁴⁰ Uo. 225. l. — Idézi az *Annuaire statistique de la France* 1959. 75. l.-t és a *Bulletin mensuel de statistique* 1961 márciusi számát.

⁴¹ 1950-re már 48,2 óra. *Statistical Yearbook*. 1951. 79. l.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

az a megfontolás, hogy a jelentős munkaidőcsökkentéssel a japán ipari dömpinget kívánta korlátozni. Jellemző különben, hogy az utóbbi időben Japánban a munkaidő ismét hosszabbá vált. Míg 1954-ig a munkaidő átlag heti 49 óra alatt maradt, 1955–56-ban az átlag már 50.2, 1959-ben 50.5, 1960-ban 50.6 munkára. Csak 1961-re esik, mutatkozik megint valamelyes csökkenés 50 órára.⁴⁵ Mindazonáltal ez az emelkedés nem hasonlítható össze az 1945 előtti állapotokkal, ami megint csak a politikai tényező jelentőségét húzza alá.

Ezt domborítják ki a kínai adalékok is. Tajvanon, ahol a politikai ellenforradalom konzerválódott, a munkaidő terén is vigasztalan a helyzet, a világ egyik legelmaradottabb rendszerét bélyegzik meg az adatok: a munkanap itt ugyanis még mindig átlag 9–9.5 órát tesz ki.⁴⁶ Ceylonban, a Fülöp-szigeteken azonban már 8 órás munkaidő érvényesül az 1950-es években. A más struktúrájú, gyéribb lakosságú Új-Zélandban pedig 39–40 óra az átlagos munkaidő.⁴⁷ A gyengébben fejlett Latin-Amerikában a munkakörülmények eltérőek, s nyilván nemcsak az országok, hanem az egyes iparágak, szakmák, területek között is. A hiányos felmérések alapján olyan kép rajzolódik ki, hogy a legtöbb országban 46 óra körül alakulhatott ki az átlag.⁴⁸ Megjegyzendő, hogy a latin-amerikai viszonyokkal szemben a jobb gazdasági struktúrájú Kanadában sokkal kedvezőbbek a munkaviszonyok. A változás azonban itt is politikai eseményekhez fűződik. 1932–1937 között a heti átlag 48–49 órát tett ki, 1938-ra is csak 46.7 órára csökkent, majd a háború éveiben 50 órára emelkedett. 1945-ben a heti átlag azonban már 44.3 s 1946-ban 42.7 óra. Az 1950-es években az átlag 41 óra körül mozog.

Az 1950-es években a fejlett tőkés országokban a technikai haladás meggyorsulásával, az automatizálással egyidejűleg a szervezett munkásság előlépett régebbi követeléseivel, amit úgy érez, hogy immár megvalósíthatókká váltak: a 40 órás munkahét bevezetésének igényével. Ezt nagyrészt azzal indokolják, hogy a termelés növekedésének gyümölcseiből ők is részesedni akarnak, de szerepet játszik a XIX. század történetéből ismerős érv is: a munkaidő csökkentésével kívánják elhárítani az esetleges munkanélküliség veszélyét. A gondolat az 1950-es évek második felében népszerűsödött. Az egyik legnagyobb angol szakszervezet, a XIX. században oly sok harcot viselő, úttörő gépész-szakszervezet (AEU) az 1957-es kongresszusán megszavazta a 40 órás munkahét követelését (ez ugyan már az 1930-as években felmerült, de akkor sokkal kevésbé lehetett realitásával számolni). Ugyanakkor meghalt a nagyhatalmú szállító-munkás-szakszervezet jobboldali beállítottságú vezetője, A. Deakin, aki ragaszkodott a bérbefagyasztás figyelembe vételéhez, s elhárította az energikusabb osztályharcot. A szakszervezet új vezetője, F. Cousins kezdeményezőbb volt, s az angol szakszervezeti szövetség (TUC) immár egészében szorgalmazza a 40 órás munkahét, illetőleg a bányászok számára a 35 órás munkahét bevezetését.⁴⁹ Megjegyzendő, hogy az angol munkásigényeket az a helyzet is sarkallja, hogy az 1950-es évek második felére Angliában maradtak a fejlett tőkés országok közül a leghosszabbak a munkanapok. Míg Ausztriában, Finnországban, Norvégiában a heti munkaidő 44 óra körül mozog, de inkább ez alatt marad, s Fran-

⁴⁵ Statistical Yearbook 1962. New York. 1962. 57. 1.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uu.

⁴⁸ Mexikóban tartósan 46 óra volt az átlag, Kolumbiában az 1957-es 52 órától csökkent a munkahét, 1961-ben 49 órára, Peruban viszont ugyanekkor 44,5-ről emelkedett 45,9 órára (uo.).

⁴⁹ A. *Hutt*: British Trade Unionism. A short history. 1800–1961. London. 1962. 199–203. 1.

ciaországban 44 órától lassan közeledett a 46 óra felé, a Német Szövetségi Köztársaságban viszont az 1953-as 48 órától következett be a lerövidülés az 1961-es 45,3 munkaórára, addig Angliában az elmúlt évtizedben a heti átlag 47—48 órát tett ki, vagyis ez képezte a plafont,⁵⁰ a hasonlóan hosszú olasz napi 8 órás munkatartammal.

Az igények bejelentésénél megint nem angol specialitásról van szó. Ugyanezt hallani az Egyesült Államokból, ahol a az ottani szakszervezet (AFL—CIO) szintén a 35—36 órás munkahét bevezetését igényli. Természetesen a munkaidő-csökkenést bérvesztés nélkül szorgalmaznák. Nem kétséges, hogy az óhajok megvalósulása csak a munkásság szervezett erejének bevetése révén képzelhető el, s a technikai fejlődés bármily gyorsulása nem hozná ezúttal sem magával sem a tőkés, sem a tőkés kormányok részéről a munkaidő önkéntes csökkentését. A történeti fejlődésnek eme újabb jelene még csak most fog szemünk előtt leperegni.

Új tények és remények rajzolódtak ki a szocialista országokban is, amelyek szintén a munkaidő csökkenése irányába mutatnak. Nem kérdéses, hogy az ipari-technikai fejlődés mellett itt is a szemlélet megváltozása, az embert és életkörülményeit szem előtt tartó humanista szocialista felfogás győzelme volt az a tényező, amely a XX. kongresszuson diadalmaskodott, s a XXII. kongresszuson meghirdette a 7 órás, illetőleg egyes szakmákban 6 órás munkahét bevezetését.⁵¹

⁵⁰ *Heti átlagmunkaidő*

	Ausztria	Finnország	Norvégia	Franciaország	Anglia	NSZK	USA*
1948	—	45	44,2	44,6	46,5	—	40
1953	44	44,1	44,8	44,1	47,9	48	40,5
1955	45,5	44	44,3	44	48,7	48,8	40,7
1957	44,9	43,2	44,6 nőknek 38,8	45,7	48	46,4	39,8
1959	43,7	43,3	43,4 (38,8)	44,9	48,2	45,6	40,3
1960	43,5	44,4	42,9	45,5	47,4	45,6	39,7
1961	43,3	44,6	42,1 (37,5)	45,7	46,8	45,3	39,8

* Megjegyzendő, hogy az amerikai átlagot megszépíti, hogy nagy számmal vannak rövidített munkaidővel dolgozók, akiknek bizonyos részét a részleges munkanélküliek közé kellene számítani. *Statistical Yearbook. 1962. 57. l.*

⁵¹ A Szovjetunióban már 7 órásk a munkanapok, a nehéz fizikai munkát végző, az egészségre káros munkahelyeken pedig bevezették a 6 órás munkanapot. A legkedvezőbb gazdasági struktúrával rendelkező, legfejlettebb ipari szocialista ország, Csehszlovákia pedig már 1953-ban 42,7 órás munkahetet mutathat fel, ami 1957-re már 41,6, majd 1961-ben 40,7 munkaórára csökkent (uo.). A csehszlovák proletariátus így világviszonylatban is kiemelkedően kedvező munkakörülményekhez jutott a munkaidő tekintetében.

J. JEMNITZ

LE FACTEUR POLITIQUE DANS LE RACCOURCISSEMENT DU TEMPS DE TRAVAIL

Résumé

L'influence de la durée du temps de travail est indiscutable quant à l'existence et aux conditions de vie des hommes. L'étude n'omet pas de renvoyer à ce que la formation de la durée du temps de travail dépend de l'évolution technique tout aussi bien que des cycles économiques plus importants. A noter que les circonstances politiques, le gouvernement de l'État, les forces sociales influent, à leur tour, directement ou indirectement sur le processus du prolongement, respectivement du raccourcissement du temps de travail. L'auteur ne manque pas de remarquer que des facteurs de conscience, voire moraux pourront également jouer quant aux changements, alors que ces facteurs se transforment, eux-mêmes, avec le temps.

L'étude porte une attention toute particulière à la question de savoir comment le mouvement ouvrier international réagit à la réclamation visant au raccourcissement du temps de travail, comment cet objectif passa au premier plan de ses revendications. D'autre part l'auteur suit avec une vive attention comment le mouvement ouvrier international réussit à conquérir le raccourcissement du temps de travail au XIXe et au XXe siècles. Les résultats sont dûs aux luttes de grèves «journalières» menées successivement par des générations, tout aussi bien qu'aux transformations politiques, aux révolutions survenues plus rarement, mais donnant lieu à un raccourcissement plus radical du temps de travail. Se fondant sur l'enseignement des révolutions déroulées au XIXe siècle l'auteur cite les données qui représentent les révolutions et les transformations révolutionnaires accomplies en 1917—18 et en 1945. L'étude n'omet pas de renvoyer à un nouveau problème intérieur de l'évolution connue au cours des dernières 40—50 années, à savoir que les ouvriers se chargent souvent, eux-mêmes, des heures supplémentaires, dès lors entre le temps de travail légal et effectif les ciseaux s'ouvrent non seulement dans l'intérêt des employeurs capitalistes mais aussi dans ceux des employés. L'article expose l'évolution connue après 1945 tout en faisant percevoir — en présence d'un nouveau raccourcissement du temps de travail — la stabilisation aussi, de même que le fait qui veut qu'en raison du développement technique et politique accompli de nos jours de nouvelles réclamations s'inscrivent à l'ordre du jour, réclamations conçues par les masses ouvrières. Tout cela ne tarde pas de poser un nouveau problème qui est celui du loisir et de ses conséquences sur le plan social.